

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Capitalism and the Third World: Development, dependence and the world system
Bertrand, T.

Citation

Bertrand, T. (1994). Boekbespreking van: Capitalism and the Third World: Development, dependence and the world system. *Acta Politica*, 29: 1994(2), 249-253. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450231>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450231>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Als overzichtswerk en inleiding tot de thematiek van het rechtsextremisme is het werk van Stouthuysen minder geslaagd dan dat van Elbers & Fennema. Dit is vooral het gevolg van de uiterst onevenwichtige verdeling van aandacht over de verschillende landen. Zo krijgt Nederland relatief veel aandacht, terwijl aan de situatie in landen als bij voorbeeld Groot-Brittannië en Oostenrijk meer aandacht bepaald niet verspild zou zijn. Ook de Scandinavische landen komen er met slechts enkele pagina's per land wel heel bekaaid af. Zeker de geringe aandacht voor Groot-Brittannië is opvallend. In zijn eerste, aan Frankrijk gewijde hoofdstuk merkt Stouthuysen op dat de extreem-rechtse protestgolf in het begin van de jaren tachtig in Frankrijk is ontstaan (p.19). Dat is een aanvechtbaar standpunt. Met reden kan worden beweerd dat dit verschijnsel zich aan het einde van de jaren zeventig al in Groot-Brittannië had geopenbaard. En in zijn korte beschrijving van Groot-Brittannië merkt Stouthuysen zelf op: 'De golf van nationaal-populistische protestpartijen, die in de loop van de jaren tachtig grote delen van het Europese vasteland bereikte, had al eerder Groot-Brittannië aangedaan' (p.137). Maar waarom dan zo weinig aandacht voor de situatie in dit land, waarom het overzichtswerk niet (zoals Elbers & Fennema) begonnen met Groot-Brittannië? Diegenen die een beeld willen krijgen van de extreem-rechtse partijen en hun geschiedenis in Frankrijk, Duitsland en Italië worden door Stouthuysen keurig bediend; voor de andere landen schiet het boek te kort en daarmee is het over het geheel genomen niet geslaagd als overzichtswerk. Voor een eerste indruk met betrekking tot de huidige stand van zaken op extreem-rechts partij-politiek terrein kan de lezer beter bij Elbers & Fennema dan bij Stouthuysen terecht.

Met deze laatste opmerking zou de bespreking kunnen worden afgerond, ware het niet dat zich een opmerkenswaardig fenomeen blijkt voor te doen. Wat is het geval? Beide boeken hebben ruwweg hetzelfde doel, behandelen ongeveer dezelfde landen en partijen in dezelfde periode en maken voor een aanzienlijk deel gebruik van dezelfde bronnen. En toch krijgt de lezer van het ene boek een heel andere indruk van het verschijnsel extreem-rechts dan de lezer van het andere. Is de lezer van mening dat de opkomst en groei van extreem-rechtse partijen in de eerste plaats moet worden gezien als een uiting van (politiek) protest, dan is Stouthuysen geraadpleegd. Zegt de lezer daarentegen dat dit verschijnsel primair moet worden geduid als een uiting van racisme en afkeer van immigranten en asielzoekers, dan is hij bij Elbers & Fennema te rade gegaan. In het overzicht van Stouthuysen vormt protest de rode draad, bij Elbers & Fennema is deze rol weggelegd voor racisme. Een enkele illustratie van dit consequent toegepaste accentverschil is op zijn plaats. Over de kiezers van de Oostenrijkse FPÖ wordt naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van 1990 door Stouthuysen onder meer opgemerkt: 'De FPÖ heeft ook veel succes bij nieuwe kiezers en bij diegenen die vroeger niet gingen stemmen. Als voornaamste motivering voor hun stem voor de FPÖ geven die kiezers het protest tegen de andere partijen' (p.166). Elbers & Fennema: 'Bij de parlementsverkiezingen van 1990 wist de FPÖ veel kiezers aan zich te binden die voor het eerst mochten stemmen en kiezers die bij de vorige verkiezingen niet gestemd hadden. Zij brak bovendien electoraal door in de oostelijke deelstaten, met name in Wenen. De verkiezingslogan uit 1990 'Wenen moet geen Chicago worden' sprak kennelijk velen aan: de door de

FPÖ voorgestane ideeën over asielzoekers bleken een belangrijke motivatie om op de FPÖ te stemmen' (p.76). De constatering van Stouthuysen en Elbers & Fennema sluiten elkaar niet uit en kunnen stuk voor stuk correct zijn, maar de indruk die bij de lezer ontstaat is wel sterk verschillend. In het eerste geval wordt gesuggereerd dat de FPÖ bovenal een protestpartij is die juist vanwege dit karakter stemmen trekt, terwijl in het tweede geval de indruk wordt gewekt dat een hoofdrol is weggelegd voor ideeën over asielzoekers. Deze uiteenlopende beoordeling van partijen en hun kiezers door de auteurs en (dus) indruk die aan de lezer wordt overgebracht is in het gehele overzicht aanwezig. De afwijkende interpretatie van de gebruikte bronnen maakt eveneens uit voor het geschetste toekomstbeeld. Elbers & Fennema gaan er onder meer van uit dat de (racistische) ideeën van de partijen kiezers trekken en als dit zo is, dan hebben de partijen hun toekomst deels in eigen hand. Er is sprake van een eigen, zelfstandige aantrekkingskracht. Bij Stouthuysen is dit veel minder het geval. Protestpartijen profiteren van het falen van andere partijen en zijn aldus van deze andere partijen afhankelijk. Een protestpartij heeft nog minder dan andere partijen controle over en invloed op het eigen electoraat. Tevens roept het protestkarakter na verloop van niet al te lange tijd problemen op, zo vermoedt Stouthuysen, omdat ook van protestpartijen – zeker als verkiezingsuccessen elkaar opvolgen – het een en ander verwacht wordt. En daar zijn deze partijen vanwege hun aard bijzonder zwak in. De slotwoorden van Stouthuysen zijn het logisch gevolg van deze redenering; 'De jaren negentig stellen deze partijen voor uitdagingen waar zij slecht zijn op voorbereid' (p.176). We zullen zien.

J. van Holsteyn

Wil Hout, **Capitalism and the Third World, development, dependence and the world system**, Edward Elgar, Aldershot, 1993.

Wat moet een recensent nog schrijven over een politicologisch proefschrift dat bekroond is met de Jaarprijs Politicologie 1993? Alhoewel het jury-rapport doet vermoeden dat de handelseditie, gezien de titel, niet identiek is aan de dissertatie, ga ik er gemakshalve vanuit dat het slechts om marginale verschillen kan gaan. De jury is uitermate lovend over dit wetenschappelijk produkt. Maar, terzijde, mij is niet gevraagd een tegenrapport te schrijven.

Binnen de Nederlandse wetenschapsbeoefening der internationale betrekkingen is de studie van Hout om meer dan één reden opzienbarend. Dan denk ik niet direct aan de kwantitatieve landenvergelijkende opzet, alhoewel ik moet toegeven dat ik als methodoloog bij eerste kennismaking van het boek meteen hoofdstuk 7 (operationalisering) en 8 (pad-analyse) opensloeg, vooral toen ik in de 'Preface' las dat een LISREL-analyse niet gelukt was.

Wat is de probleemstelling van het boek? Doel is na te gaan wat de bijdrage is van de afhankelijkheidstheorie aan de studie van de internationale betrekkingen, in het bijzonder aan onze kennis over ontwikkeling en de verschillen daarin tussen landen.

Van meet af aan stelt Hout de vraag: 'wanneer een theorie een relevante bijdrage levert en wanneer niet?'

Laat ik voorop stellen dat in een, naar later hopelijk zal blijken, goed uitgevoerde, empirische studie zelden zo uitvoerig aandacht wordt besteed aan de wetenschapsfilosofische uitgangspunten van vruchtbaar wetenschappelijk onderzoek. Al te gemakkelijk worden dit soort meta-theoretische discussies vermeden. Positief waardeer ik het standpunt van de auteur om dit soort vragen aan de orde te stellen. De vraag inzake de kenmerken van wetenschappelijke vooruitgang wordt belicht vanuit de visies van Popper, Kuhn, Lakatos en Laudan. Met name het idee van 'problem-solving capacity' van laatstgenoemde spreekt Hout erg aan. In vergelijking met andere theorieën noemt Hout de afhankelijkheidstheorie progressief, omdat deze bepaalde feiten problematiseert en er stellingen over poneert, terwijl dat elders niet gebeurt: 'can dependency theory be interpreted as progressive – i.e., does it solve problems better than its predecessors and competitors? – and is dependency theory an acceptable "statement of the problem"?' (p. 15) Evaluatie van het theoretisch gehalte vormt een van de criteria. En wat is de rol van 'empirical evidence'? Van falsificatie en toetsing van theorieën kan geen sprake zijn. 'The methodology adopted in this study is more open-ended than the falsificationist approach would be' (p. 14). Nu klinkt dat misschien wat gemakzuchtig; het lijkt erop alsof de onderzoeker zich bij voorbaat wil indekken tegen bepaalde resultaten in de empirische fase. Maar de stellingname van de onderzoeker kan ook zijn ingegeven door een oordeel over de dominante stroming binnen de leer der internationale betrekkingen waar confrontatie van theoretische inzichten met de empirie nauwelijks noodzakelijk wordt geacht (p. 16).

Alvorens diverse varianten van de afhankelijkheidstheorie ter discussie te stellen evalueert Hout dit perspectief in het licht van traditioneel economische en neo-marxistische imperialisme theorieën. Twee problemen blijken daar niet te zijn onderkend: (a) de 'survival' van het kapitalisme ondanks de toenemende oppositie vanuit de Derde Wereld, en (b) het uitblijven van ontwikkeling in de Derde Wereld ondanks de verondersteld progressieve aard van het kapitalisme. Volgens eenzelfde procedure beoordeelt Hout de liberale theorie over internationale handel, de ECLA-benadering en de moderniseringsthese. Steeds blijken problemen door deze benaderingen niet of onvoldoende te zijn onderkend die juist in de afhankelijkheidstheorie wel een plaats vinden. Ook deze benadering kent overigens haar beperkingen. Zo kan geen verklaring worden gegeven voor het succes van de NIC's (de nieuwe industrielanden), en besteden de onderscheiden modellen weinig aandacht aan politieke factoren (p. 50). De positieve bijdrage van de afhankelijkheidstheorie (dus: vooruitgang) is volgens Hout de volgende: 'The results of the dependency approach can offer a stepping-stone towards more fruitful theorizing about international inequality and unequal development' (p. 51).

Opnieuw vertoont Houts boek creatieve inzichten als hij de belangrijkste penvoorders van de dependentie-benadering bespreekt. De uiteenzetting van de theoretische ideeën van Frank, Amin, Galtung en Wallerstein wordt consequent en helder ingeleid met een paragraaf over de methodologische en theoretische uitgangspunten van deze schrijvers. Van de eerste drie wordt bovendien de bespreking van de theo-

rie afgesloten met de presentatie van een model. De historische aanpak van Wallerstein maakt dat veel minder goed mogelijk; bovendien heeft zijn theorie ook betrekking op een totaal andere periode (tot 1840).

De drie modellen tonen minstens zoveel verschillen als overeenkomsten. Kern van elk model vormen de begrippen: mate van afhankelijkheid, mate van uitbuiting en ontwikkelingsniveau. Daarnaast blijkt alleen interne ongelijkheid in alle modellen voor te komen; de aard van het politiek regime komt slechts bij Amin en Frank voor. Voor het overige figureren in hoofdzaak economische variabelen in het model. Het systematisch presenteren van deze modellen laat onmiddellijk zien dat sommige modelspecificaties van de één totaal afwezig zijn in die van een ander. Zo ziet Frank een duidelijke lijn van interne ongelijkheid, naar de aard van het politieke regime en vervolgens naar ontwikkelingsniveau, terwijl die causale lijn bij Amin afwezig is.

Nadere kennismaking met de inzichten van beide auteurs leidt tot de volgende constatering. Ofschoon de door Hout gepresenteerde modellen een reductie zijn van de origineel geformuleerde theorie en zich beperken tot de belangrijkste variabelen, valt er over de rol van het politiek regime weinig te vinden bij Frank. Het register verwijst wel naar pagina 61 maar daar staat vooral dat politieke en sociale betrekkingen in hoge mate gepolariseerd zijn zodat er nauwelijks een gemeenschappelijke basis tot samenwerking mogelijk is. Militaire regeringen gaan dan meestal over tot repressie en meer populistische bewegingen tenderen naar pacificatie. Elders heet het dat 'the internal polarization contributes to the underdevelopment of the satellite countries, because then some groups have an interest in exploiting and, thereby, underdeveloping parts of their own countries' (p. 71). Maar wat opvalt is dat nergens een autonoom effect van de aard van het regime (zeg: mate van democratie) wordt beschreven.

Volgens het model van Amin hebben de mate van democratie en sociale ongelijkheid van een ontwikkelingsland onafhankelijke effecten op ontwikkeling. Het effect van democratie wordt niet duidelijk omschreven; impliciet lijkt toch de verwachting: hoe democratischer een land hoe beter de ontwikkeling. Amin beziet democratie binnen het kader van 'delinking', een proces van zelfstandig worden, van bevrijding van koloniale banden. Daarbij merkt hij op dat louter formele democratie, dus zonder sociale dimensie, nog geen garantie biedt voor een verbetering van de ontwikkeling. Vooral economische verstoringen als bij voorbeeld een crisis in de betalingsbalans, maken de ontwikkeling en het democratisch gehalte van een land kwetsbaar. 'Finally a worsening of the democratic level of the political system, induced by the economic distortions, will tend to go together with enhancement of the situation of underdevelopment' (p. 93).

Waarom heeft het democratisch gehalte van een samenleving geen plaats in het model van Galtung en de interne polarisatie wel, vroeg ik me af. 'According to Galtung, a stronger political mobilization in the periphery and a higher level of consciousness about the functioning of the current structures and the possibilities for building new structures would be essential for the periphery to sustain a viable development strategy' (p. 105). Een dergelijke opmerking rechtvaardigt dunkt me toch minimaal een plaats in het theoretisch model voor een interne politieke factor.

In het empirisch deel van de studie rechtvaardigt Hout zijn keuze voor een kwan-

titatief vergelijkende opzet, en besluit zich te beperken tot ontwikkelingslanden. Relationale kenmerken als uitbuiting en afhankelijkheid komen daarmee wat in de lucht te hangen, door wie uitgebuit en van wie afhankelijk doet er kennelijk niet toe.

Voor de centrale begrippen zoekt Hout vervolgens met wisselend succes naar een adequate operationalisering. Via factor-analyse op zeven indicatoren worden drie deelaspecten van afhankelijkheid onderscheiden. De eveneens zeven indicatoren voor het begrip 'ontwikkelingsniveau' (in termen van onder andere BNP, energieconsumptie, kindersterfte, levensverwachting en onderwijsparticipatie) bleken meer unidimensioneel van aard. Uitbuiting bleek minder gemakkelijk te meten; de schulden als gevolg van buitenlandse investeringen was het maximaal haalbare. Ongelijkheid werd vooral gemeten in termen van 'rural-urban disparity', en voor politieke democratie werden Bollens instrument voor 1965, en de 'Political and Civil Rights Index' van Gastil voor 1975 en 1985 gebruikt. Vermeldenswaard is nog de operationalisering van Galtungs begrip 'spin-offs'. Modelmatig werd gesteld dat landen met een ondergeschikte positie op de wereldmarkt weinig uitstralingseffecten van technologische vernieuwing zouden ontvangen. De facto wordt dit begrip geoperationaaliseerd in termen van aantallen voertuigen, telefoons en spoorwegkilometers. Wie een gemiddelde eerstejaars student zou vragen een globaal label te bedenken voor deze drie indicatoren, krijgt in 95% te horen dat dit elementen zijn van ontwikkelingsniveau en niet van spin-offs. (Zie overigens ook Van Puijenbroek en Van Snippenburg, bij de onderzoeker wel bekend, gezien zijn verwijzing bij zijn operationalisering van, jawel: ontwikkelingsniveau).

Pad-analyse is de onderzoeksstrategie die gekozen wordt, en data worden gezocht voor drie momenten: 1965, 1975 en 1985. De analyse gebeurt voor de afzonderlijke momenten en in een 'pooled design' voor het geheel. De resultaten van de drie modellen overziende constateer ik, in tegenstelling tot Hout, dat de zaak nog droeviger is dan hij meent. Weliswaar is de proportie verklaarde variantie voor de uiteindelijk te verklaren variabele 'ontwikkelingsniveau' steeds meer dan 50%, maar zowel het democratisch gehalte als de mate van uitbuiting, die Frank en Amin als meest nabije intermediaire factoren zien, blijken de meest significante paden te hebben ... maar wel van een totaal onverwachte aard: positief in plaats van negatief. En dan stort natuurlijk alles wel in. Zelfs als helemaal geen rekening wordt gehouden met significantie, en alleen maar gelet wordt op correspondentie qua 'teken' van de betreffende padcoëfficiënt, is steeds meer dan de helft van de theoretische verwachtingen empirisch niet aangetoond. Terloops zij nog vermeld dat de contaminatie tussen spin-offs en ontwikkelingsniveau uiteraard niet uitbleef.

Mij resten nog enkele vragen:

1. Hout beweert dat in de dependentie-theorie te weinig aandacht wordt besteed aan politieke factoren. Waarom zelf dan niet geprobeerd om de variabele 'mate van democratie' een meer beredeneerde plaats te geven dan Frank en Amin, die daar kennelijk ten onrechte zo negatief over zijn?

2. Was het niet zinvol geweest te kijken naar deelaspecten voor specifieke groepen van ontwikkelingslanden, onderscheiden naar geografische ligging, of culturele achtergrond vanuit het koloniale verleden?

3. Wat is de waarde geweest van het pooled design? Vaak leek de gerapporteerde coëfficiënt voor de hele periode een artefact die een gemiddelde van negatieve en positieve effecten combineert.

4. Was er met metingen op drie tijdstippen niet zoiets mogelijk geweest als 'time-lagging' tussen de variabelen in het causale model?

5. Waarom geen data- of correlatie-matrix toegevoegd in een boek, dat zo boeiend geschreven is en voor menig collega-onderzoeker, en uiteraard voor studenten in de doctoraalfase, een uitdaging kan vormen voor secundaire analyses?

Het geheel overziende moet ik stellen dat Hout een moedige poging heeft ondernomen. Dat daarbij niet alles gladjes is verlopen, is evenzeer duidelijk.

T. Bertrand

R.H. Lieshout, **Anarchie en hiërarchie: Een theorie van internationale betrekkingen en buitenlandse politiek**, Bussum: Coutinho, 1993.

Anarchie en Hiërarchie is een bewerking en uitbreiding van het materiaal dat Bob Lieshout de afgelopen jaren aan zijn studenten heeft onderwezen. Nu de onderwerpen waarin hij belangstelt en geïnteresseerd is ook in boekvorm verkrijgbaar zijn, kunnen, naast studenten, ook vakgenoten en geïnteresseerde 'leken' kennis nemen van Lieshouts 'leerstellingen'.

In Lieshouts boek passeren tal van onderwerpen de revue. Het boek opent met overwegingen en opmerkingen van kennistheoretische aard, vervolgens wordt de lezer een algemene theorie over gedrag en interactie gepresenteerd in het licht waarvan zowel politiek en besluitvorming op nationaal als internationaal niveau worden gezien. Hier wordt ook de betekenis van de titel van het boek gevonden: op het niveau van nationale overheden en organisaties is er sprake van hiërarchische systemen; internationale systemen daarentegen worden als anarchistisch omschreven.

Het werk van Karl Popper is ook voor Lieshout – zoals voor zovelen – bron van inspiratie, zoals met name blijkt uit het eerste hoofdstuk. Lieshout wijst hierin onder meer op het onvermijdelijke belang van theorie voor sociaal-wetenschappelijk, en dus empirisch, onderzoek omdat we de empirie niet kunnen kennen zonder gebruik te maken van enige vorm van theorie, hoe onbewust we ons daarvan ook zijn of hoe beperkt die ook is. Naar aanleiding van Popper wordt benadrukt dat een belangrijke functie van theorie is dat ze dingen uitsluit. Theorie brengt bepaalde zaken voor het voetlicht en laat andere buiten beschouwing.

Hoewel deze zoeklicht-functie, om met Popper te spreken, van theorie belangrijk is, legt Lieshout er zodanig veel nadruk op dat een andere functie van theorie, namelijk die van het aanbrengen van samenhang, ondergesneeuwd raakt. Wellicht dat de reden hiervoor gezocht kan worden in het – op zichzelf juiste – commentaar van Lieshout dat de uitspraak 'alles heeft met alles te maken' zowel diepzinnig als onbenullig is (p. 20). Het is evenwel onjuist op basis van deze 'kreet' het belang van het